

Використання зарубіжного досвіду у впровадженні контррозвідувальних заходів щодо Національної гвардії та Державної прикордонної служби України: аналіз успішних практик та викликів

Чайка Євген Сергійович¹

Опубліковано	Секція	УДК
28.02.2023	Право	355.404.6

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8388539>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті досліджено світовий досвід реалізації контррозвідувальних заходів. Визначено найважливіші етапи організації військової контррозвідки, структурні підрозділи її органів і підрозділів, принципи контррозвідувального забезпечення військових організацій держави, таких як Державна прикордонна служба України та Національна гвардія. Метою даної статті є вивчення міжнародного досвіду здійснення контррозвідувальних заходів щодо Державної прикордонної служби та Національної гвардії. Становлення Державної прикордонної служби, Національної гвардії та інших військових формувань як невід'ємної частини суверенної держави Україна зумовило необхідність надійного контррозвідувального захисту. Дослідження показують, що основним засобом реалізації контррозвідувального захисту є оперативно-розшукова діяльність. Контррозвідувальна діяльність не має кримінально-правового підґрунтя, оскільки не пов'язана з виявленням, припиненням і розкриттям злочинних дій, що є предметом оперативно-розшукової діяльності. Проаналізовано окремі нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини у сфері контррозвідувального забезпечення армій США, Нідерландів, Німеччини, Франції, Польщі, Словаччини та Латвії, з метою визначення правових рішень, які можна адаптувати до національного законодавства для підвищення ефективності контррозвідувальних заходів відповідної групи Держприкордонслужби та Національної гвардії. Факти засвідчують, що сучасні контррозвідники при здійсненні контррозвідувальних заходів керуються та спираються на закордонний досвід. Іноземний досвід спецслужб у сфері національної безпеки може бути застосований лише за умови його адаптації до реальної ситуації в Україні, з урахуванням особливостей історичного розвитку, національного менталітету та сучасних тенденцій внутрішньої політики і економічного розвитку. Проблема визначення міжнародних стандартів, що застосовуються до сектору безпеки України, полягає в тому, що пострадянське розуміння сектору безпеки держави суттєво відрізняється від західних підходів. Що стосується адміністративно-правових заходів, то вони застосовуються під час владної діяльності ДПУ та Національної гвардії для реалізації обов'язкових умов і вимог адміністративно-правової системи. Ці питання заслуговують на більшу увагу в майбутніх дослідженнях.

¹ старший викладач, Національна академія Служби безпеки України Навчально-науковий інститут державної безпеки, 03066, Україна, м. Київ, вул. Максимовича, 22, <https://orcid.org/0009-0005-9513-9017>

Ключові слова: військова контррозвідка, контррозвідувальні заходи, Служба безпеки України, Державна Прикордонна служба, Національна Гвардія України.

The use of foreign experience in the implementation of counterintelligence measures against the National Guard and the State Border Service of Ukraine: an analysis of successful practices and challenges

Annotation. The article examines the world experience of implementing counterintelligence measures. The most important stages of the organization of military counterintelligence, the structural subdivisions of its bodies and units, the principles of counterintelligence support of military organizations of the state, such as the State Border Service of Ukraine and the National Guard, are determined. The purpose of this article is to study the international experience of counterintelligence measures against the State Border Service and the National Guard. The formation of the State Border Guard, the National Guard and other military formations as an integral part of the sovereign state of Ukraine necessitated reliable counterintelligence protection. Research shows that the main means of implementing counterintelligence protection is operative and investigative activity. Counter-intelligence activities do not have a criminal-legal basis, as they are not related to the detection, termination and disclosure of criminal activities, which are the subject of operational and investigative activities. Separate legal acts regulating public relations in the field of counterintelligence support of the US army, the Netherlands, Germany, France, Poland, Slovakia and Latvia were analyzed in order to determine legal solutions that can be adapted to national legislation in order to increase the effectiveness of counterintelligence measures of the relevant group State Border Service and the National Guard. The facts prove that modern counterintelligence agents are guided and rely on foreign experience when carrying out counterintelligence measures. The foreign experience of special services in the field of national security can be applied to the real situation in Ukraine only if it is adapted to the real situation in Ukraine, taking into account the peculiarities of historical development, national mentality and modern trends of domestic politics. and economic development. The problem of defining international standards applicable to Ukraine's security sector is that the post-Soviet understanding of the state's security sector differs significantly from Western approaches. As for administrative-legal measures, they are applied during the power activities of the DPU and the National Guard to implement mandatory conditions and requirements of the administrative-legal system. These questions deserve more attention in future research.

Keywords: military counterintelligence, counterintelligence measures, the Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service, the National Guard of Ukraine.

Вступ

Процес отримання, систематизації, аналізу та оцінки інформації контррозвідувального характеру є невід'ємною частиною контррозвідувальної діяльності в умовах тотального вторгнення, сучасного інформаційного суспільства, протистояння політичних систем та світової економічної кризи. Цю діяльність здійснюють спеціальні державні служби із забезпечення безпеки народу, суспільства, національного суверенітету, конституційного ладу та національної територіальної цілісності.

Вимоги до діяльності української контррозвідки в сучасних умовах зростають. Реакція на нові загрози має бути швидкою та динамічною. Одним із прикладів є кібертероризм, який став можливим завдяки появі та розвитку глобального інформаційного простору. Збільшуються можливості для анонімного перехоплення, крадіжки інформації та дезінформації. Прояви кібертероризму продовжують

поширюватися: від незаконного впливу, спрямованого на те, щоб змусити атаковану сторону приймати неадекватні рішення, поширювати паніку та хаос, – до проникнення в канали та системи, такі як супутниковий зв'язок, навігація, енергоменеджмент, транспорт, банківська справа тощо.

Україна має виживати і розвиватися в зовнішніх умовах невизначеності, кризи міжнародних інституцій, деконструкції сенсу. Ми повинні забезпечити національну безпеку у світі, де на зміну однополярному порядку все частіше приходять хаос.

Аналізуючи джерела з проблеми дослідження, можна дійти висновку, що тема використання зарубіжного досвіду у впровадженні контррозвідувальних заходів щодо Національної гвардії та Державної прикордонної служби України викликає значний інтерес у вітчизняних науковців. Серед них варто згадати В. Павленка [2] та В. Тищука [16].

Важливою для цього дослідження є стаття С. Левченка [1], в якій здійснено наукове узагальнення організаційно-функціонального становлення військової контррозвідки Служби безпеки України (СБУ), змісту й основних результатів її діяльності із контррозвідувального забезпечення військових формувань України.

Проте слід враховувати, що проблема дослідження потребує проведення поглибленого аналізу. Тому опрацювання нормативно-правової бази українського законодавства доповнює теоретичну основу даної наукової розвідки.

Відповідно, *метою даної статті* є дослідження міжнародного досвіду здійснення контррозвідувальних заходів щодо Державної прикордонної служби та Національної гвардії

Завдання статті:

- Розглянути міжнародний досвід впровадження контррозвідувальних заходів.
- Визначити його вплив на цей процес в Україні щодо Державної прикордонної служби та Національної гвардії.
- Розглянути нормативно-правову базу, яка стосується впровадження контррозвідувальних заходів.

Матеріали та методи. Методологічним базисом дослідження є: науково-емпіричні методи – збирання і порівняння інформації, за допомогою яких було визначено міжнародний досвід впровадження контррозвідувальних заходів. Використовуючи комплексний метод аналізу, було визначено вплив міжнародного досвіду на цей процес в Україні щодо Державної прикордонної служби та Національної гвардії. Методом синтезу й узагальнення було визначено основні законодавчі акти, які стосуються впровадження контррозвідувальних заходів. Теоретичною основою статті є праці вітчизняних науковців, а також нормативно-правова база українського та міжнародного права.

Результати

Контррозвідувальна діяльність не має підґрунтя в кримінальному праві, оскільки не пов'язана з виявленням, припиненням чи оприлюдненням злочинів. Вона є предметом оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування. Іншими словами, завданням оперативно-розшукової діяльності (ОРД) є боротьба зі злочинністю, а завданням контррозвідки (КР) – запобігання загрозам національній безпеці.

Процес становлення та розвитку контррозвідки в Україні тісно пов'язаний з процесом демократичних перетворень в країні, захистом її суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз.

Контррозвідка в сучасній Україні є ровесницею незалежності України. Становлення та розвиток Служби національної безпеки відбувалося протягом тривалого і складного

історичного періоду, який розпочався після розпаду Радянського Союзу, проголошення незалежності та прийняття Верховною Радою України 20 вересня 1991 року постанови «Про створення Служби національної безпеки України».

Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України» [15], Служба безпеки України здійснює контррозвідувальне забезпечення Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, дислокованих на території України. Отже, контррозвідувальне забезпечення – це контррозвідувальна діяльність, спрямована на своєчасне інформування органів військового управління та органів державної влади про розвідувальні загрози, диверсійні, терористичні та інші протиправні дії з боку іноземних спецслужб, захист цих структур від таких загроз та забезпечення належної готовності військових формувань (органів) до виконання завдань за призначенням.

Департамент військової контррозвідки Служби безпеки України здійснює контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України. Місцезнаходження та юрисдикція військової контррозвідки Служби безпеки України може не збігатися з адміністративно-територіальним та військово-адміністративним поділом України.

Одним з найважливіших кроків реформи є те, що її реалізація забезпечить суттєве підвищення ефективності розвідувального забезпечення національних військових формувань, але водночас запровадить нову організацію, яка тимчасово обмежує конституційні права і свободи людини та громадянина, які перебувають на військовій службі [7]. Наразі основними виконавцями таких заходів у функціональних підрозділах Центрального управління СБУ є відділи оперативно-технічних заходів та оперативного документування регіональних управлінь, управління військової контррозвідки та, зокрема, відділи оперативно-технічних заходів та оперативного документування обласних управлінь СБУ в Україні. Історично несприятливим проявом такої ситуації є "залишковий" принцип застосування негласних технічних заходів для підрозділів військової контррозвідки, дислокованих на місцях. Причини цього майже скрізь однакові: нестача обладнання, міжособистісні стосунки між керівниками, суперництво в ході оперативних заходів, відсутність вертикалі підпорядкування між співробітниками регіональних органів та місцевими підрозділами військової контррозвідки. Єдиним способом подолання існуючих конфліктів є повна незалежність і відокремлення у здійсненні повноважень військової контррозвідки як у сфері використання спеціальних технічних засобів, так і в інших сферах матеріально-технічного, організаційного та кадрового забезпечення контррозвідувальних потреб.

Служба безпеки України (СБУ) має статус спеціального державного органу з окремими правоохоронними функціями, який забезпечує національну безпеку України. Крім того, СБУ є державним органом з особливими повноваженнями в галузі контррозвідки. СБУ безпосередньо здійснює боротьбу з тероризмом у нашій країні, а також захист державної таємниці.

Департамент військової контррозвідки Служби безпеки України є структурним підрозділом СБУ, що здійснює контррозвідувальне забезпечення Збройних Сил, прикордонних військ та інших військових організацій, дислокованих на території України, зокрема регіональних органів військової контррозвідки, органів військового управління, видів, служб, оперативних командувань та інших військових організацій, окремих гарнізонів, з'єднань і військових частин.

Створення Державної прикордонної служби, Національної гвардії та інших військових формувань як невід'ємної складової частини суверенної держави Україна зумовило необхідність забезпечення їх контррозвідувальної діяльності. 18 грудня 1991 року Президент України підписав Указ «Про контррозвідувальне забезпечення

військових формувань» [6], відповідно до якого у структурі Служби безпеки України було створено окремий підрозділ з розвідувального забезпечення Збройних Сил України та інших військових формувань у складі Головного управління військової контррозвідки. 27 грудня 1991 року було затверджено штати Головного управління контррозвідки Ради національної безпеки України, до складу якого структурно входило третє управління (військової контррозвідки). Центральна структура СЗР на той час складалася з наступних підрозділів: Міністерство оборони, Національна гвардія, Комітет урядового зв'язку, Міжреспубліканський штаб оборони та контррозвідувальне управління Державного комітету у справах охорони державного кордону України.

На них було покладено наступні функції:

- стратегічне та оперативне планування розвідувального забезпечення, аналітичної та контррозвідувальної діяльності;
- здійснення оперативних заходів з розгортання та запобігання розвідувально-підривної діяльності на військових об'єктах та навколо них.

У січні 1992 року всі розташовані в Україні органи військової контррозвідки КДБ колишнього Радянського Союзу були підпорядковані Управлінню військової контррозвідки Служби національної безпеки (СБ) України, яке тоді входило до складу Головного управління контррозвідки (ГУК) КДБ СРСР.

У сучасній Україні вимоги до контррозвідки зростають. Реакція на нові загрози має бути швидкою та динамічною. Прикладом цього є кібертероризм, який став можливим завдяки появі та розвитку глобального інформаційного простору. Анонімне підслуховування, крадіжка інформації та дезінформація стають все більш можливими. Прояви кібертероризму варіюються від нелегітимних впливів, які змушують атаковану сторону приймати неадекватні рішення або поширювати паніку і безлад, до вторгнень в канали і системи супутникового зв'язку, навігації, енергетики, транспорту, банківської справи тощо.

Україна має виживати і розвиватися в умовах невизначеності, кризи міжнародних інституцій та зникнення сенсів. Вона повинна забезпечити свою національну безпеку у світі, де на зміну однополярному порядку все частіше приходить хаос. Україна має ефективно інтегруватися в нову глобальну мережу, а це залежатиме від міцності національної системи та відповідності її безпекової політики новим викликам. Розуміння тенденцій та нових загроз у сучасному світі, характеру гібридної війни та специфіки дій противника знаходять своє відображення у документах стратегічного планування: Стратегії національної безпеки України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України. Ці документи ставлять завдання реформування безпекових інституцій України та перетворення їх на ефективні інструменти оборони держави в сучасних умовах.

Перш за все, має бути вирішена фундаментальна ресурсна проблема забезпечення людського та матеріально-технічного елементів безпеки.

Тому Стратегія національної безпеки України визначає завдання реформування СБУ як створення динамічного підрозділу спеціального призначення, укомплектованого висококваліфікованими фахівцями та оснащеного новітніми матеріально-технічними засобами, здатного ефективно захищати національний суверенітет, конституційний лад і територіальну цілісність України.

У Доктрині інформаційної безпеки України також зазначається, що комплексний характер існуючих загроз національній безпеці в інформаційному просторі вимагає визначення інноваційних підходів до створення системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного переміщення інформації. Зокрема, існує потреба у розробці нових моделей спеціалізованих засобів, спеціалізованих методів і способів моніторингу вітчизняних і зарубіжних ЗМІ та мережі

Інтернет з метою своєчасного виявлення, попередження та усунення впливу загроз національній безпеці України в інформаційному просторі.

Ефективне реформування СБУ неможливе без нового підходу до кадрової та навчальної політики. Контррозвідка – це мистецтво, і цим мистецтвом потрібно займатися якнайкраще. Тому стабільність та ефективність служби залежить від відданих та професійних кадрів. Для того, щоб утримати найцінніших професіоналів, пріоритетним є забезпечення їх кар'єрного росту, відповідного рівня винагороди та заохочення, які б відповідали принципам визначеності та прозорості. Зокрема, керівні посади мають обіймати співробітники з необхідним професійним досвідом виконання конкретних завдань; слід також додатково вивчити можливість демілітаризації СБУ. Подібні воєнізовані системи (з певною часткою цивільного персоналу) існують в Іспанії, Польщі, Румунії, Словаччині, Угорщині та Чехії. Останніми роками Федеральна розвідувальна служба Німеччини надає перевагу набору військовослужбовців (зі збереженням їхніх військових звань). У будь-якому випадку, кадрова політика має бути достатньо гнучкою і створювати правильні стимули для ефективного використання людських ресурсів як цивільних, так і військових.

Згідно зі статтею 19 Закону, СБУ є державним органом особливої функції з охоронними діями, на який на основі неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина покладається протидія розвідувально-підбивній діяльності проти України, боротьба з тероризмом, контррозвідувальне забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, обороноздатності, науково-технічного потенціалу, забезпечення державної безпеки шляхом здійснення заходів у сфері кібербезпеки, державної економіки та інформаційної безпеки, захисту критично важливих об'єктів.

Іншими словами, з переліку завдань СБУ виключено діяльність, яка не є типовою для внутрішньої розвідки, наприклад, боротьба з корупцією та економічними злочинами. Закон зберіг у функціях термін «економічна безпека держави», але в цьому випадку у функціональній структурі йдеться про сферу державної контррозвідки, яка створює умови для зловживань, корупції та тиску на бізнес, а не про власне розслідування економічних правопорушень на підприємствах та в установах.

Проблема у встановленні міжнародних стандартів для української Служби безпеки полягає в тому, що пострадянське розуміння служби національної безпеки суттєво відрізняється від західного підходу. Зокрема, у західній практиці поняття «розвідувальні» служби, як правило, включає організації, що займаються внутрішньою та зовнішньою розвідкою з метою отримання інформації про загрози національній безпеці. Тому вимоги і стандарти до діяльності «внутрішніх» і «зовнішніх» спецслужб ґрунтуються на однакових принципах захисту прав людини і дотримання верховенства права. Це означає, що в західній практиці, як правило, жодна розвідувальна організація не є більш «важливою» або «універсальною», ніж інша. Розвідувальні організації не поділяються на відомства або функції. Кожна розвідувальна організація має чіткий мандат, який реалізується в суворих правових рамках і завжди під демократичним цивільним наглядом. Важливо, що такий підхід не знижує ефективності розвідувальних служб і не перешкоджає їх постійному розвитку та вдосконаленню, а навпаки – призводить до їх постійного оновлення, модернізації та запобігання зловживанням.

Розвідувальні служби відрізняються від інших державних органів тим, що вони мають спеціальні повноваження для збору інформації, такі як право прослуховувати лінії зв'язку, вести приховане спостереження, засилати конфіденційних інформаторів і проникати в житло без відома власника. Ці функції спецслужб можуть створити умови, які порушують універсальні права людини і є неприйнятними для демократичної держави.

У Нідерландах існує організація загальної розвідки, яка займається як зовнішніми розвідувальними операціями, так і загрозами всередині країни – Головне управління розвідки та безпеки Міністерства внутрішніх справ (*Algemene Inlichtingen-en Veiligheidsdienst – AIVD*) [19].

Особливістю діяльності AIVD в Нідерландах є тісна співпраця з місцевими розвідувальними підрозділами. Це дозволяє AIVD представляти органам інформацію про осіб, організації та діяльність, які можуть становити загрозу для суспільства та держави. У той же час, AIVD не виконує поліцейських функцій, у тому числі кримінальних розслідувань. Натомість AIVD збирає інформацію, виявляє загрози та надає відповідні дані органам влади, які, своєю чергою, приймають безпосередні рішення і, в певних випадках, проводять кримінальні розслідування.

Функції внутрішньої розвідки Франції виконує Генеральний директорат внутрішньої безпеки (*Direction générale de la Sécurité intérieure – DGSi*) [21], який був створений у травні 2014 року в рамках реформи розвідки з метою модернізації Генерального директорату Центру внутрішньої розвідки (DCRI). DCRI був створений у липні 2008 року шляхом злиття двох розвідувальних відомств - Генерального директорату розвідки (DGI) і Генерального директорату територіального нагляду (DST). В результаті нова розвідувальна організація DGSi тепер підпорядковується безпосередньо міністру внутрішніх справ, а не Генеральному директору з питань безпеки. Водночас, всупереч міжнародним стандартам, на DGSi покладено завдання досудового розслідування і, відповідно до закону, вона може здійснювати всі оперативні заходи, що проводяться органами внутрішніх справ; у складі DGSi є пошукова група для проведення затримання, обшуку та інших активних оперативних заходів.

Федеральне відомство з охорони конституції Німеччини (*Bundesamt für Verfassungsschutz – BfV*) [20] входить до складу Міністерства внутрішніх справ. BfV є прикладом органу внутрішньої розвідки, основним завданням якого є захист держави і суспільства від загроз, що виникають внаслідок його власних зусиль.

У Польщі реформа спецслужб відбувалася повільно і стала жертвою внутрішньополітичних процесів та міжвідомчих розбіжностей. Як наслідок – процес трансформації польських спецслужб зіткнувся з проблемами, подібними до тих, що існують в Україні.

Внутрішня розвідка Польщі, Агентство внутрішньої безпеки (*Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego – ABW*) [18], виконує традиційні для пострадянських держав функції. Створене у 2002 році в результаті розформування Головного управління охорони держави та його поділу на Службу внутрішньої розвідки (ABW) і Службу зовнішньої розвідки (*Agencja Wywiadu*), Агентство внутрішньої безпеки відповідає за контррозвідку, боротьбу з тероризмом і захист державної таємниці, а також за боротьбу з наркоторгівлею, організованою злочинністю, корупцією та економічними злочинами.

Така реформа ABW призвела до того, що його діяльність є надзвичайно різноманітною і в цьому сенсі більше нагадує СБУ, ніж кращі європейські моделі. Отже, ABW не є прикладом ідеальної європейської національної розвідувальної організації, створеної з нуля за порадою розвинених демократій, а є похідною від соціалістичних розвідувальних організацій, які поступово змінювалися під тиском громадянського суспільства і демократичного громадянського контролю.

Словаччина має інтегровану розвідувальну структуру – Словацьку розвідувальну службу (*Slovenská informačná služba – SIS*) [22], яка відповідає як за зовнішню розвідку, так і за протидію загрозам національній безпеці Словаччини. Відповідно до рекомендацій міжнародних організацій, внутрішній департамент SIS зосереджується на контррозвідувальній та антитерористичній діяльності і не має повноважень щодо

досудового розслідування (хоча він збирає та аналізує інформацію про організовану злочинність).

У Латвії діє Бюро захисту конституції (*Satversmes Aizsardzības Birojs – SAB*) – інтегрована розвідувальна організація, що відповідає за зовнішню розвідку, внутрішню контррозвідку і захист державної таємниці [18]. Вона не має мандату.

Розвідувальні служби займають особливе місце в секторі безпеки і оборони демократичних держав. Хоча в різних країнах існує різне розуміння та структурні характеристики розвідувальних служб, є загальне розуміння того, що розвідувальні служби – це державні органи, які збирають, обробляють, аналізують та передають специфічну розвідувальну інформацію відповідним державним структурам, відповідальним за забезпечення національної безпеки. Розвідувальна інформація від розвідувальних служб має вирішальне значення для прийняття стратегічних рішень вищим керівництвом країни і безпосередньо впливає на функціонування держави як у внутрішніх, так і в зовнішніх відносинах.

За відсутності організаційної переваги над агресором підрозділи контррозвідки СБУ, Національної прикордонної служби та Національної гвардії можуть застосовувати лише тактичні заходи та демонструвати окремі успіхи. Сучасні асиметричні виклики нашої національній безпеці вимагають відповідного підходу і від контррозвідувальних органів. В ідеалі, стратегічний підхід має поширювати контррозвідувальну перспективу на стадію планування противника, що може бути досягнуто лише завдяки тісній співпраці з розвідкою та використанню сучасних технологій.

У цьому плані цікавим є досвід США. З метою організації системної діяльності в даному напрямку Національний центр контррозвідки і безпеки США розробив нову контррозвідувальну стратегію. Командири Резерву та Національної гвардії проводять відповідні контррозвідувальні заходи під час мобілізації, а також щорічні контррозвідувальні тренінги для відповідного персоналу Резерву. Нормативно-правовим актом, що передбачає участь усього особового складу армії США у своєчасному виявленні та запобіганні розвідувально-підривній діяльності, є Інструкція 381-12 «Саботаж і шпигунство проти армії США» [17]. Цей документ регламентує проведення контррозвідувальної підготовки та встановлює відповідальність командирів за контроль за виконанням вимог цієї інструкції підлеглими. Контррозвідка визначається як систематичний збір інформації про шпигунство, диверсії, тероризм та пов'язану з ними діяльність, що здійснюється іноземними державами, організаціями або особами, яка суперечить інтересам національної оборони.

Відповідно до Директиви, діючі військовослужбовці армії США, Національної гвардії та армійського резерву, цивільні особи, працівники оборонних підрядних організацій, а також іноземні співробітники підрозділів армії США та закордонних відомств повинні проходити контррозвідувальну підготовку щонайменше один раз на рік. Зміст підготовки може відрізнятися залежно від категорії осіб, які її проходять, та географічного розташування, де вони проходять військову службу. Навчання може включати як несекретну інформацію для широкої аудиторії, так і секретну інформацію для певних категорій осіб.

Україна також повинна прийняти власну національну контррозвідувальну стратегію і зосередитися на передбаченні та запобіганні новим загрозам, не даючи ворогу перехопити ініціативу. Щоб протистояти ворогу, українська контррозвідка повинна перейти в наступ.

Загалом, досвід зарубіжних спецслужб щодо державної безпеки може бути застосований до українських реалій лише за умови його адаптації з урахуванням особливостей історичного розвитку, менталітету населення та сучасних тенденцій внутрішньої політичної та економічної ситуації. Наприклад, Служба внутрішньої

безпеки Республіки Польща виконує на практиці ті ж функції, що й СБУ. З огляду на міжнародний досвід, ФБР у США також є правоохоронним органом особливої функції.

На думку керівників західних спецслужб, державам і урядам слід не реформувати свої спецслужби, а планувати безперервну трансформацію спецслужб в режимі онлайн. Справжньою метою є не реорганізація, тобто «зміни заради змін», а здатність перемагати ворога швидше, ефективніше і з мінімальними втратами. У цьому контексті варто зазначити, що динаміка глобальних змін вимагає від України перетворення повільних і затяжних «реформ» на динамічний, дебюрократизований і перманентний процес удосконалення безпекових інституцій країни. Це стосується і СБУ та її найважливішої сфери - контррозвідки.

Подібно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11], стаття 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» [5] передбачає, що під час здійснення контррозвідувальної діяльності органи, підрозділи та співробітники Служби безпеки України мають право гласно і негласно виявляти, фіксувати та документувати оперативно-розшукові заходи із застосуванням оперативних та оперативно-технічних сил і засобів. Передбачається, що СБУ має право попереджати, виявляти та документувати розвідувальні, терористичні та інші посягання на національну безпеку України, проводити контррозвідувальні заходи та пов'язані з ними оперативні й оперативно-технічні заходи, а також здійснювати їх облік. Водночас у переліку прав органів, підрозділів та співробітників СБУ важко виокремити заходи, які дійсно можна назвати контррозвідувальними, за винятком контррозвідувальної діяльності.

Беручи до уваги положення частини другої статті 7 Закону «Про контррозвідувальну діяльність», слід підкреслити, що підрозділи і співробітники СБУ мають право здійснювати оперативно-розшукові заходи під час проведення контррозвідувальної діяльності [5]. Крім того, система контррозвідувальних заходів передбачає реалізацію взаємопов'язаних режимів та адміністративно-правових заходів, спрямованих на забезпечення низки адміністративно-правових режимів у сфері національної безпеки (наприклад, воєнного та надзвичайного стану, прикордонного режиму, імміграційного режиму, режиму охорони державної таємниці).

Так, прикордонний режим, встановлений з метою забезпечення суверенітету та прикордонної безпеки, є основою загальної системи забезпечення національної безпеки України, а механізм адміністративно-правового забезпечення прикордонного режиму Національною прикордонною службою України з метою виконання її зобов'язань щодо захисту державних інтересів, передбачає реалізацію низки адміністративно-правових заходів, що застосовуються під час владної діяльності Національної прикордонної служби України (включаючи форми взаємодії та координації з іншими органами управління та місцевим населенням).

Нижче наведені основні положення законодавства України, які створюють правову основу для здійснення заходів безпеки уповноваженими підрозділами Державної прикордонної служби України, що входять до системи контррозвідки.

Стаття 19 Закону «Про Державну прикордонну службу України» передбачає здійснення режимних заходів, спрямованих на дотримання вищезазначеного адміністративно-правового режиму [4]:

- участь у здійсненні заходів територіальної оборони та заходів, спрямованих на дотримання правового режиму воєнного та надзвичайного стану;
- контроль за дотриманням режиму прикордонного контролю;
- встановлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон України та контроль за його дотриманням за погодженням з органами доходів і зборів та керівниками відповідних підприємств на території України, де розташовані пункти пропуску через державний кордон;

- встановлення правил режиму в контрольних пунктах в'їзду-виїзду.

Відповідно до статті 26 Закону «Про державний кордон України», режим у пунктах пропуску через державний кордон України визначається Державною прикордонною службою України разом з компетентними органами відповідно до законодавства України, а на об'єктах і в місцях, де забезпечується прикордонний контроль, Державною прикордонною службою України встановлюються правила контролю і обслуговування пасажирів та осіб, які здійснюють контроль і обслуговування іноземних транспортних засобів, а також додаткові режимні правила, що регламентують порядок в'їзду транспортних засобів, які прямують на виїзд з України, та їх виїзду з пунктів пропуску [3].

Пунктом 5 статті 5 Закону «Про прикордонний контроль» також передбачено, що якщо прикордонний контроль здійснюється поза пунктами пропуску через державний кордон, на період, необхідний для його здійснення, керівник органу охорони державного кордону визначає місце або адміністративний район у місці або на транспортному засобі, де діє відповідний режим, а в разі необхідності Закон передбачає запровадження додаткових режимних правил у порядку, встановленому законодавством [13].

Відповідно до підпункту 2 пункту 2 цього ж документу, у пунктах пропуску через державний кордон запроваджуються додаткові режимні правила, передбачені законодавством. Відповідно до абзацу 2 пункту 2 Постанови Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим», Кабінет Міністрів України запроваджує прикордонний режим на території відповідних міст і районів на підставі подання Державної прикордонної служби, погодженого з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції, Службою безпеки та Державною митною службою України [14].

З цією метою Рада національної безпеки і оборони України затвердила відповідну концепцію. Режим охорони кордону, як і режим у пунктах пропуску, є важливою складовою контррозвідувального режиму як системи заходів безпеки в прикордонних регіонах і контрольованих прикордонних територіях. Як вбачається з вищевикладеного, на уповноважені підрозділи Національної прикордонної служби України покладено контррозвідувальні заходи щодо забезпечення безпеки окремих об'єктів, що охороняються, відповідно до Законів України «Про контррозвідувальну діяльність» [5], «Про оперативно-розшукову діяльність» [11] та «Про національну безпеку України» [8]. Зазначимо, що заходи безпеки регулюються Законами України «Про прикордонні війська» [12], «Про державний кордон України» [3] та «Про прикордонний контроль» [13]. Що стосується правних заходів, то вони пов'язані з виконанням істотних умов і вимог адміністративно-правових норм під час силових дій Корпусу національної гвардії.

Розглядаючи організацію контррозвідувальної діяльності Національної гвардії, слід зазначити основні моменти її створення та розвитку. Національна гвардія була створена відповідно до Закону України від 4 листопада 1991 року «Про Національну гвардію України» [9]. Як самостійна силова структура Національна гвардія діяла з 1991 до 2000 року, але в березні 2014 року, у зв'язку з напруженою обстановкою в Автономній Республіці Крим та східних регіонах України, була відроджена. Порухення територіальної цілісності України суттєво вплинуло на ставлення уряду до Національної гвардії, і, відповідно, 13 березня 2014 року з добровільного набору нових військовослужбовців Національна гвардія почала функціонувати як військова організація з правоохоронними функціями на базі внутрішніх підрозділів Міністерства внутрішніх справ України. Сучасна Національна гвардія України є підрозділом з правоохоронними функціями в системі Міністерства внутрішніх справ України. До її

складу входять військовослужбовці Національної гвардії України, добровольці та патріоти, які встали на захист народу і держави Україна.

Національна гвардія України (НГУ) була створена під час війни і сьогодні гвардія залишається наймолодшою військовою організацією в Україні. 13 березня 2014 року, на початку війни росії проти України, було ухвалено Закон України «Про Національну гвардію України» [10], який створив нову військову організацію з правоохоронними функціями. Основою для формування НГУ став Корпус внутрішньої служби. Але, порівняно з Корпусом внутрішньої служби, НГУ отримала абсолютно новий набір функцій. Наприклад, у військовому відношенні вона відповідає за вжиття заходів щодо запобігання збройним зіткненням та іншим провокаціям на кордоні. Також вживаються заходи щодо запобігання масового перетину кордону суміжними державами. Крім того, НГУ бере участь у спеціальних операціях із припинення діяльності збройних і злочинних організацій на території України.

На НГУ також покладено правоохоронні функції, зокрема захист конституційного ладу України та участь у відновленні конституційного ладу в разі спроб захоплення державної влади або зміни конституційного ладу насильницьким шляхом. Загалом, є низка функцій, які сьогодні дуже важливі для України.

Від самого початку створення НГУ експерти зазначали, що частини та підрозділи гвардії відрізнялися від решти підрозділів МВС. НГУ створювалася як мобільний підрозділ, оснащений технікою. Її підрозділи можуть бути швидко перекинуті в будь-яку точку України. Крім того, такі підрозділи розраховані на автономність, тобто на тривале функціонування поза місцями постійної дислокації.

Національна гвардія підпорядковується спеціальним службам, а розвідувальні підрозділи органів військового командування і управління та військові частини Національної гвардії можуть виконувати окремі розвідувальні завдання в порядку, встановленому законодавством. Розвідувальні підрозділи органів військового командування та управління Національної гвардії України і її військові частини можуть у межах своїх повноважень, встановлених законом, здійснювати діяльність, спрямовану на розвідувальне забезпечення застосування Національної гвардії України, діяльність, не пов'язану з виконанням завдань, встановлених Законом України «Про Національну гвардію України» [10]. Відповідно до цього Закону, а також у порядку та на засадах, встановлених законодавством України та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, військовослужбовці Національної гвардії України можуть брати участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки як державний персонал або у складі державних підрозділів. Національна гвардія України виконує свої завдання у взаємодії з правоохоронними органами, Збройними Силами України, Службою державної охорони України, іншими військовими організаціями, організованими відповідно до законодавства України, органами місцевого самоврядування, прокуратури, органами державної влади, державними установами, релігійними організаціями, органами управління та забезпечення безпеки об'єктів, що охороняються, і населення.

З огляду на викладене, Національна прикордонна служба та уповноважені підрозділи Національної гвардії України фактично здійснюють контррозвідувальну діяльність із забезпечення безпеки окремих об'єктів, що охороняються, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» [5], Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [11]. Слід зазначити, що заходи безпеки регулюються Законом «Про прикордонні війська» [12], «Про державний кордон України» [3], «Про прикордонний контроль» [13] та «Про Національну гвардію України» [10].

Що стосується адміністративно-правових заходів, то вони застосовуються ДПС та Національною гвардією України під час силових заходів з метою виконання обов'язкових умов та вимог адміністративно-правової системи. Ці питання заслуговують на подальшу увагу в майбутніх дослідженнях.

Висновки

Отже, створення Національної прикордонної служби, Національної гвардії та інших військових формувань як невід'ємної складової суверенної держави Україна зумовило необхідність забезпечення їх контррозвідувальної діяльності.

Загалом, досвід зарубіжних спецслужб у сфері убезпечення державної безпеки може бути застосований до українських реалій лише за умови його адаптації з урахуванням особливостей історичного розвитку, менталітету населення та сучасних тенденцій розвитку внутрішньої політичної та економічної ситуації. Проблема у визначенні міжнародних стандартів українських служб безпеки полягає в тому, що після розпаду Радянського Союзу розуміння державних служб безпеки суттєво відрізнялося від західного підходу.

З огляду на вищевикладене, зрозуміло, що уповноважені підрозділи Національної прикордонної служби та Національної гвардії України здійснюють контррозвідувальні заходи із забезпечення безпеки окремих об'єктів, що охороняються, відповідно до Закону України «Про контррозвідувальну діяльність».

Що стосується закономірних заходів, то вони здійснюються з метою реалізації обов'язкових умов та вимог адміністративно-правової системи в діяльності посадових персон Державної прикордонної служби та Національної гвардії України.

Враховуючи актуальність проблематики дослідження, низка питань потребує подальших наукових розвідок. Зокрема, слід відзначити такий пріоритетний напрям наукової роботи, як дослідження проблеми впливу адміністративно-правової системи на контррозвідувальну діяльність посадових персон у військових формуваннях.

Список використаних джерел

1. Левченко С. Становлення військової контррозвідки Служби безпеки України: до 30-ї річниці створення. *Воєнно-історичний вісник*. 2021. Т. 42, № 4. С. 144–156. URL: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2021-42-4-144-156> (дата звернення: 30.10.2022).
2. Павленко В. П. Поняття та особливості контррозвідувального захисту державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності держави України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 34–37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/7> (дата звернення: 30.10.2022).
3. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII : станом на 01 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
4. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV : станом на 02 квіт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
5. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. № 374-IV : станом на 24 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
6. Про контррозвідувальне забезпечення військових формувань : Указ Президента України від 18.12.1991 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7/91#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

7. Про Концепцію забезпечення контррозвідувального режиму в Україні : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 13.09.2017 р. : станом на 10 жовт. 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010525-17#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
8. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
9. Про Національну гвардію України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1774-XII : станом на 1 лют. 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
10. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII : станом на 26 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII : станом на 15 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
12. Про Прикордонні війська України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1779-XII : станом на 1 серп. 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1779-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
13. Про прикордонний контроль : Закон України від 05.11.2009 р. № 1710-VI : станом на 05 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
14. Про прикордонний режим : Постанова Каб. Міністрів України від 27.07.1998 р. № 1147 : станом на 28 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-98-p#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
15. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII : станом на 07 трав. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).
16. Тищук В. В. Шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення проведення контр-розвідувальних заходів уповноваженими органами та підрозділами Державної прикордонної служби України. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 4. С. 94–103. URL: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.10> (дата звернення: 30.10.2022).
17. Army Regulation 381-12. Subversion and Espionage Directed Against the U.S. Army (SAEDA). URL: <https://fas.org/irp/doddir/army/ar381-12-1993.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).
18. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrzznego, ABW. URL: <https://www.abw.gov.pl/> (дата звернення: 30.10.2022).
19. Algemene Inlichtingen-en Veiligheidsdienst, AIVD. URL: <https://www.aivd.nl/> (дата звернення: 30.10.2022).
20. Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV. URL: <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/behoerden/DE/bfv.html> (дата звернення: 30.10.2022).
21. Direction générale de la Sécurité intérieure URL: <https://www.interieur.gouv.fr/ministere/direction-generale-de-securite-interieure> (дата звернення: 30.10.2022).
22. Slovenská informačná služba, SIS. URL: <https://www.sis.gov.sk/> (дата звернення: 30.10.2022).